

Zofia Gronowska, Anna Wilmowska-Pietruszyńska

Niektóre problemy związane z orzekaniem o niezdolności do pracy u osób ubiegających się o świadczenia rentowe przysługujące kombatantom na mocy ustawy z dnia 24.01.1991 roku

Some problems about incapability to work in direct connection to repression of people applied for relevant pension in accordance to the act from 24.01.1991

Uniwersytet Szczeciński Wydział Nauk Przyrodniczych Instytut Kultury Fizycznej
prof. dr hab. med. M. Sygit

Zgodnie z ustawą o kombatantach z dnia 24.01.1991 roku osoby represjonowane, wymienione w tej ustawie mogą ubiegać się o świadczenia rentowe z tytułu doznanych represji w latach 1940-1956. W okresie od 01.09.1997 do 31.12.2003 roku do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych Oddziału w Szczecinie wpłynęło 6510 wniosków uprawniających do ubiegania się o świadczenia rentowe w związku z przebyłą represją. Trudno jest orzec związek niezdolności do pracy z przebyłą ponad 50 lat temu represją. Osoby represjonowane w dniu badania miały często 60 i więcej lat oraz posiadały świadczenia emerytalne. Aktualnie obowiązujący system przyznawania świadczeń rentowych w związku z doznanymi represjami realizowany przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych jest odbierany jako system rekompensat. Należy rozważyć, czy nie byłoby bardziej obiektywne ujednoczenie systemu odszkodowawczego dla wszystkich represjonowanych.

In accordance to the act dated 24.01.1991 referring to combatants, victims of repression repressed in the years 1940-1956 apply for relevant pensions. There have been 6510 petitions for relevant pensions related to repression registered between 01.09.1997 to 31.12.2003 in the Social Insurance Department in Szczecin. It is very difficult to form an opinion of long lasting incapability to work related to repression ceasing over 50 years ago. During the medical examination most patents were 60 and over years old and have since retired. The actual system of relevant pensions in connection with repression made by Social Insurance Department is considered compensatory. It

seems feasible to consider a new equal compensation system for all cases of repression.

Słowa kluczowe: kombatanci, renty, ubezpieczenie społeczne

Key words: combatants, pensions, social insurance

Zgodnie z artykułem 12 ustawy z dnia 24.01.1991 roku o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego, świadczenia pieniężne i inne uprawnienia przewidziane w przepisach ustawy z dnia 29 maja 1974 roku o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i wojskowych oraz ich rodzin przysługują również osobom, które zostały zaliczone do jednej z grup inwalidów (a od 1 września 1997 roku odpowiednio – do jednego ze stopni niezdolności do pracy) wskutek inwalidztwa (niezdolności do pracy) pozostającego w związku z pobytem w miejscach, o których mowa w art. 3 i art. 4 ustawy o kombatantach [5]. Przepisy te wymieniają m.in. następujące miejsca pobytu:

- a) obozy internowania i więzienia, przymusowe zesłania i deportacja w ZSRR,
- b) hitlerowskie obozy koncentracyjne, więzienia i ośrodki zagłady,
- c) getta,

- d) pobyt w więzieniach polskich na mocy skazania w latach 1944-1956, na podstawie przepisów wydanych przez władze polskie, przez sądy powszechne, wojskowe i specjalne albo w latach 1944-1956 bez wyroku.

Zgodnie z ustawą o kombatantach – za inwalidztwo (niezdolność do pracy) pozostające w związku z pobytem w miejscach, o których mowa w art. 3 i 4 ustawy o kombatantach uważa się inwalidztwo (niezdolność do pracy) będące następstwem zranień, kontuzji bądź innych obrażeń lub chorób pozostających w związku z tym pobytem.

W myśl art. 12 ust. 4 ustawy o kombatantach związek zranień, kontuzji bądź innych obrażeń lub chorób z pobytem w miejscach, o których mowa wyżej, a także związek niezdolności do pracy z takim pobytem od 1 września 1997 roku ustala lekarz orzecznik ZUS [5].

W ustawie tej zabrakło wykładni przepisów orzeczniczych dotyczących kwestii ustalenia inwalidztwa pozostającego w związku z pobytem w miejscach określonych ustawą.

W tej sytuacji, na wniosek Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych z dnia 19 listopada 1992 roku Kierownik Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, zarządzeniem z dnia 29 września 1993 roku powołał Zespół do opracowania wytycznych dla komisji lekarskich do spraw inwalidztwa i zatrudnienia.

W skład Zespołu weszli przedstawiciele Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, Związku Sybiraków, Zachodnio-Pomorskiego Związku Sybiraków, Związku Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego, Stowarzyszenia Łagierników Żołnierzy AK, Związku Inwalidów Wojennych, Światowego Związku Żołnierzy AK oraz Urzędu do spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych.

Zadaniem Zespołu było opracowanie wykazu rodzajów zmian w stanie zdrowia potencjalnie spowodowanych pobytem w miejscach wykazanych w ustawie z dnia 24 stycznia 1991 roku oraz określenie metod pozwalających na uznawanie inwalidztwa spowodowanego zmianami związanymi z pobytem w miejscach represji.

Przewodniczący Zespołu opracował wytyczne dla komisji lekarskich, które mogły stanowić wskazówki metodyczne przy orzekaniu o inwalidztwie osób represjonowanych [6]. Od 01.09.1997 roku wytycznymi tymi posługiwał się lekarz orzecznik ZUS.

W wyniku powyższych działań Prezes Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w porozumieniu z Kierownikiem Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych wydał w dniu 22 grudnia 1994 roku zarządzenie w sprawie orzekania o inwalidz-

twie osób będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego:

- a) wytyczne ogólne: inwalidą wojennym, zgodnie z ustawą z dnia 24 stycznia 1991 roku o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego, jest osoba, u której występuje naruszenie sprawności organizmu spowodowane inwalidztwem pozostającym w związku z pobytem w miejscach, o których mowa w ww. ustawie, a inwalidztwo pozostaje w związku z pobytem w tych miejscach i jest spowodowane skutkami zranień, kontuzji, innych obrażeń i chorób powstałych w czasie pobytu w obozach, więzieniu, łagrze lub po zwolnieniu pod warunkiem, że do ich powstania przyczynił się pobyt w tych miejscach. Komisja lekarska do spraw inwalidztwa i zatrudnienia ustala związek zranień, kontuzji, bądź innych obrażeń lub chorób, związek inwalidztwa z pobytem w miejscach, o których mowa w ustawie, nie ustala daty powstania tego inwalidztwa i nie wyznacza terminu badania kontrolnego.
- b) wytyczne szczegółowe dotyczące wykazu jednostek chorobowych, których następstwa mogą być przyczyną inwalidztwa wojennego. Jednostki chorobowe ujęto w pięciu grupach: I. utrwalony poobozowy zespół pourazowy, II. wieloukładowa nieodwracalna przewlekła choroba poobozowa, jako późne następstwa obozowej traumatyzacji psycho-somatycznej, III. poobozowa astenia przewlekła postępująca z dominacją objawów neuro-psychicznych lub somatyczno-wegetatywnych, IV. poobozowe przedwczesne starzenie, V. choroba popromienna jako skutek pracy w kopalniach uranu, na poligonach, przy produkcji substancji promieniotwórczych [8].

W każdej grupie wyszczególniono jednostki chorobowe.

Jednakże wyrokiem Sądu Najwyższego z 13 czerwca 2000 roku II UKN 585/99 stwierdzono, że nie ma domniemania prawnego, że istnieje związek przyczynowy między deportacją w latach 1939-1956 na terytorium ZSRR, a stanem zdrowia powodującym całkowitą lub częściową niezdolność do pracy. Stanowisko SN oznacza, że związek taki musi być udowodniony. Wytyczne prezesa ZUS lub działającego w jego imieniu naczelnego lekarza ZUS dotyczące zasad orzekania o niezdolności do pracy nie są źródłem powszechnie obowiązującego prawa [7].

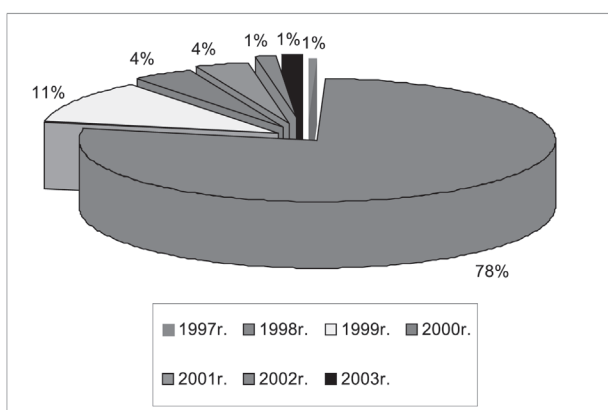
W okresie od 01.09.1997 do 31.12.2003 roku do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych o. Szczecin wpłynęło 6510 wniosków uprawniających do ubie-

gania się o świadczenia rentowe w związku z przebyłą represją:

42 wnioski w 1997 roku, 5004 – w 1998 roku, 777 – w 1999 roku, 275 – w 2000 roku, 239 – w 2001 roku, 84 – w 2002 roku, i 89 – w 2003 roku (ryc. 1).

Ryc. 1. Ilość wniosków uprawniających do ubiegania się o świadczenia rentowe w związku z przebytymi represjami w latach 1940-1956 zarejestrowanych w okresie od 01.09.1997 do 31.12.2003 roku w %.

Fig. 1. Number of petitions for relevant pensions in connection with repression registered since 01.09.1997 to 31.12.2003 (%).

Najliczniejszy napływ wniosków o świadczenie rentowe w związku z przebytymi represjami, o których mowa powyżej zanotowano w roku 1998 – 5004 wnioski co stanowiło 78,0% ogółu w omawianym okresie.

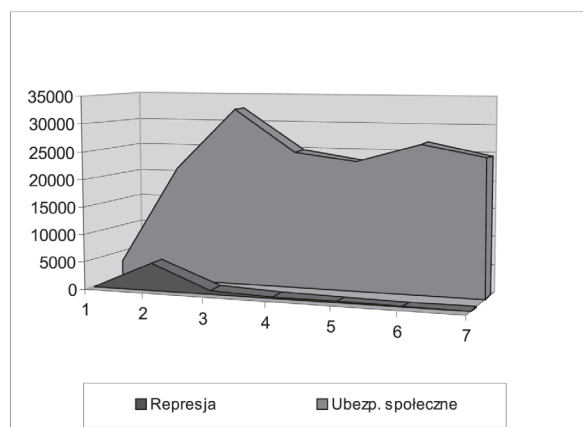
Generalnie więcej wniosków złożyły kobiety i tak przykładowo w IV kwartale 1997 roku wnioski, o których mowa złożyło 18 mężczyzn i 24 kobiety, w 1998 roku – 1669 mężczyzn i 3335 kobiet, a w 2000 roku – 136 mężczyzn i 140 kobiet.

Stosunek wniosków o świadczenia rentowe w związku z doznanymi represjami do ogółu złożonych wniosków uprawniających do ubiegania się o świadczenia rentowe z ubezpieczenia społecznego w omawianym okresie przedstawia się następująco:

IV kwartał	1997	42–3 148	(1,0%)
	1998	5004–2 127	(19,0%)
	1999	777–32 355	(2,0%)
	2000	275–24 849	(1,0%)
	2001	239–23 404	(1,0%)
	2002	84–26 790	(0,3%)
	2003	89–24 710	(0,3%)

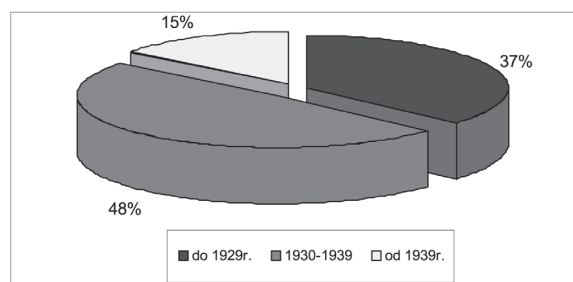
Ryc. 2. Stosunek wniosków o świadczenie rentowe w związku z doznanymi represjami do ogółu wniosków o świadczenie rentowe w poszczególnych latach w omawianym okresie.

Fig. 2. The proportion of petitions for relevant pensions in connection with repression to general number of petitions in social insurance registered since 01.09.1997 to 31.12.2003 (%).

Rok 1998 był najbardziej reprezentatywny pod względem liczebności napływu wniosków rentowych w związku z doznanymi represjami. Przeanalizowano wiek osób ubiegających się o omawiane świadczenia rentowe na jego przykładzie. I tak wśród osób urodzonych do 1929 roku było 587 mężczyzn i 1243 kobiety, razem 1830 osób (37%). Mężczyzn urodzonych w latach 1930-1939 było 955 natomiast kobiet urodzonych w analogicznym okresie – 1493, razem 2448 osób (48%). Pozostałe 726 osób (15%) urodziło się po 1939 roku. Tak więc wśród osób ubiegających się o rentę z tytułu niezdolności do pracy w związku z przebyłą represją przeważały osoby będące w omawianym okresie represji dziećmi lub w wieku młodzieńczym, a w dniu badania przez lekarzy orzeczników ZUS mające 58-67 lat.

Ryc. 3. Wiek osób ubiegających się w 1998 roku o świadczenie rentowe w związku z doznanymi represjami w %. Fig. 3. The average age of combatants applying (in 1998) for relevant pensions due to repression (%).

Wnioski składały głównie osoby deportowane do ZSRR i zesłane do obozów poprawy przez pracę, czyli obozów koncentracyjnych tzw. Gułagów na terenie ZSRR. Niewielki procent wniosków złożyły osoby więzione w hitlerowskich obozach koncentracyjnych i przejściowych oraz więźniowie polityczni i nie przekroczyły one 10% ogółu zarejestrowanych wniosków. Od III kwartału 1998 roku zaczęły napływać również wnioski od osób ubiegających się o ponowne badanie przez lekarza orzecznika ZUS, u których przy pierwszorazowym badaniu nie stwierdzono niezdolności do pracy w związku z przebytymi represjami. Część osób, u których nie stwierdzono niezdolności do pracy odwołała się do sądu. Wybór drogi odwoławczej należał do badanych. Od III kwartału 1998 roku do 2001 roku badanie osób w celu orzeczenia niezdolności do pracy w związku z deportacją do ZSRR przeprowadzał lekarz orzecznik wraz z lekarzem przedstawicielem Związku Sybiraków. W niektórych przypadkach badanie to przeprowadzali lekarze przedstawiciele Związku Sybiraków samodzielnie.

Trudno jest orzec związek przebytych zranień, kontuzji, innych obrażeń i chorób w czasie doznanych represji (deportacja do ZSRR, uwięzienie w Gułagu, hitlerowskim obozie koncentracyjnym lub przejściowym, w więzieniu z powodów politycznych) kilkadziesiąt lat po ich zaprzestaniu [4].

Omawiana populacja osób represjonowanych to głównie osoby deportowane w głąb ZSRR w latach 1940-1956. Osoby te w dniu badania przez lekarzy orzeczników miały 60 lat i więcej. To osoby mające dolegliwości z racji wieku. Często po powrocie z deportacji pracowały zawodowo i posiadają świadczenia emerytalne. Przez kilkadziesiąt lat po zakończeniu II wojny światowej problem masowych deportacji do ZSRR i uwięzienia obywateli polskich w Gułagach był pomijany w opracowaniach historyczno-badawczych jak i w polityce państwa Polskiego. Dlatego też brak dokumentacji medycznej w lecznictwie otwartym jak i zamkniętym potwierdzającej związek zgłaszanych dolegliwości, stwierdzanych następstw przebytych urazów i chorób w czasie deportacji i uwięzienia w Gułagach z aktualnym stanem zdrowia. Takiego związku domaga się cytowana wyżej ustawa o kombatantach i osobach represjonowanych. Wyrok Sądu Najwyższego z 2000 roku wręcz obliguje do udowodnienia związku przyczynowego przebytych urazów i chorób w czasie deportacji.

Lekarz orzecznik zobowiązany jest do zachowania obiektywizmu przy orzekaniu niezdolności do pracy. Obiektywizm ten musi być podbudowany wiedzą medyczną, orzecniczą i znajomością przedmiotu represji. Wiedzę medyczną posiada każdy le-

karz specjalista w swojej dziedzinie (a tylko tacy pracują w ZUS). Każdy lekarz orzecznik przeszedł przeszkolenie orzecznicze i jest szkolony na bieżąco. Z historii nie jest szkolony. Temat hitlerowskich obozów koncentracyjnych jest nam dobrze znany z lekcji historii, rozległej bibliografii i szeroko rozpowszechniany w środkach masowego przekazu. Temat masowych deportacji obywateli polskich do ZSRR w latach 1940-1956, uwięzienia ich w sowieckich Gułagach, temat więźniów politycznych był przez kilkadziesiąt lat przemilczany. A jeżeli marginalnie wspomniano o nim w szkołach to deportacje i uwięzienia tłumaczono „troską” ZSRR o obywateli polskich mieszkających na terenach objętych działaniami wojennymi lub walką z wrogami ZSRR (przecież toczyła się wojna). Populację osób deportowanych do ZSRR i osadzonych w Gułagach ocenia się od 1 mln do 1,5 mln [1, 2]. Całe rodziny pozbawiano dorobku życia, a nawet pokoleń, wywożono w bydłowych wagonach, zimą. Wiele osób nie przeżyło tej podróży. Ci, co przeżyli zostali skazani na wieloletnie życie głównie na dalekiej Syberii, w Kazachstanie i obozach pracy. Narażeni na przewlekły głód, skrajnie złe warunki klimatyczne i mieszkaniowe, zmuszani do niewolniczej, bardzo ciężkiej fizycznej pracy (nawet dzieci). Narażeni na szykany ze strony władz (głównie NKWD) i miejscowej ludności. Praktycznie bez fachowej opieki medycznej. Wiele dzieci było odłączanych od rodzin i przebywało w domach dziecka. Wśród deportowanych szalały awitaminozy i choroby zakaźne. Syberyjski ostry klimat był przyczyną bardzo licznych odmrożeń (brak było odpowiedniej odzieży). Śmiertelność wśród deportowanych wg danych NKWD wynosiła 4,65-7,4% [1]. A przecież warunki panujące w gułagach były niewspółmiernie bardziej ciężkie. Obozy te były nastawione na maksymalne wykorzystanie siły roboczej i zagładę więźniów. Wpływ tak skrajnie złych warunków na rozwój fizyczny i psychiczny organizmu jest udowodniony.

Brak rzetelnej informacji o celu deportacji lub zesłania do Gułagów skutkowało nieznajomością tematu i często brakiem zrozumienia zachowań badanych. Osoby represjonowane, ubiegające się o rentę z tego tytułu, czuły się upokorzone koniecznością poddania się badaniu przez lekarza orzecznika, a głównie zadawanymi pytaniami (wywiadem). Niektóre podawane przez badanych szczegóły znęcania się fizycznego i psychicznego (gwałty, pobicia, groźby odebrania życia osobie deportowanej lub członkowi jej rodziny) były tak drastyczne, że badanym trudno było zachować spokój w czasie badania. Upływ czasu nie był w stanie zatrzeć wspomnień. Według profesora Kępińskiego osoby represjonowane w młodym wieku posiadają „bagaż emo-

cyjonalny”, który jest przyczyną zaburzeń nerwicowych w wieku dorosłym [3]. Wśród osób ubiegających się o świadczenia rentowe, w związku z doznanymi represjami, u których lekarz orzecznik ZUS nie orzekł niezdolności do pracy z tego tytułu, a w postępowaniu odwoławczym zostało utrzymane orzeczenie o braku omawianej niezdolności do pracy, istnieje duże poczucie krzywdy i niesprawiedliwości społecznej.

Jak wykazano wyżej obecnie wpływ wniosków koniecznych do ubiegania się o rentę w związku z przebytymi represjami jest niewielki. Biorąc pod uwagę aktualny wiek osób represjonowanych w latach 1940-1956 nie należy spodziewać się zwiększenia ilości rejestrowanych wniosków, o których mowa.

Pozornie temat ubiegania się o świadczenia rentowe w związku z doznanymi represjami, o których mowa w ustawie z dnia 24.01.1991 roku o kombatanach, jest marginalny i pozostaje w gestii historyków badaczy i politologów.

Temat osób represjonowanych w naszym kraju jest nadal aktualny. Obowiązujący aktualnie system świadczeń rentowych w związku z doznanymi represjami realizowany przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych jest odbierany jako system rekompensat. Lekarz orzecznik ZUS nie ma obiektywnej możliwości wykazania związku przebytych urazów i chorób kilkadziesiąt lat temu, a czasem ponad pół wieku temu z aktualnie stwierdzonym ograniczeniem zdolności do pracy.

Należy rozważyć czy nie bardziej obiektywne i sprawiedliwe społecznie byłoby wdrożenie ujednoliconego systemu odszkodowawczego dla wszystkich represjonowanych. Systemu opracowanego we współpracy odpowiednich resortów państwowych i samych represjonowanych.

PIŚMIENNICTWO

1. Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A.: Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej. Wyd. II. Prace Historyczne XII, Wrocław 1994; 28, 29, 49, 61.
2. Czerniakiewicz J.: Przemieszczenia ludności polskiej z terenów przyłączonych do ZSRR po 17 września 1939 roku, Uniwersytet Warszawski, Centrum Badań Wschodnich 1992: 4-9.
3. Kępiński A.: Psychopatologia nerwic. PZWL Warszawa 1972; 4-5, 80-81.
4. Rojan B., Wilmowska A.: Orzecznictwo w sprawach dotyczących kombatanów oraz niektórych osób będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego. Materiały własne ZUS.
5. Ustawa z dnia 24 stycznia 1991 roku o kombatanach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego (Dz. U. Nr 97).
6. Wilmowska-Pietruszyńska A.: Vademecum Lekarza Orzecznika, Warszawa 2001, z. 14, 3-7.
7. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13.06.2000. II UKN 585/99.
8. Zarządzenie Nr 18 Prezesa ZUS z dnia 22.12.1994.

Adres do korespondencji:
Zofia Gronowska
ul. Pokoju 45A
71-739 Szczecin